

АНДРИЋЕВА ПРИЧА ОД КОНВЕНЦИЈЕ ДО ТРАНСЦЕДЕНЦИЈЕ

Снежана Милосављевић Милић, *Хоризонти приче: Андрићева поетичка тежишта*, Андрићев институт, Андрићград – Вишеград, 2021.

Када се поведе реч о савременом значењу неког феномена, појма или одреднице, пожељно је кренути етимолошки, са подсећањем да је *etymon* чувар првобитног и увек присутног смисла. Исправност оваквог опредељења потврђује и залажење у значење речи „хоризонт” (гр. *ὁρίζων*; лат. *horizōn*). Било да она ближе одређује (а)перспективизам, простор (не)видљив са одређеног места, видик, *видокруг*, досезање погледа до линије спајања неба и Земље, ширину, ниво, границу допирања људског сазнања, искуства или интереса... Већ наговештено семантичко разноличје и фигуративни потенцијал овог појма потврђују његове дијалогске манифестације и својствен релационизам. У својој новој књизи *Хоризонти приче: Андрићева поетичка тежишта*, ауторка Снежана Милосављевић Милић хоризонт удружује са „причом”, добро знаним (ауто)поетичким топосом прозе Иве Андрића, не би ли указала на њене широке распоне, и исто такве Андрићеве хоризонте.

„Феноменологија светлости у Андрићевој прози” као прво поглавље монографије, уместо позивања на непосредне изворе и документе (што је често био случај када се писало о односу филозофије и дела овог писца), доноси ново читање Андрићеве ране, рефлексивно-медитативне прозе. Оно најпре иде трагом феноменолошких парадигми које су се понављале и повезивале ауторе једне епохе, ширећи се потом и ка савременијим новофеноменолошким увидима. Анализа Андрићевих прича показује како овај писац исказима заоденутим у уметничку форму испољава и преноси дух времена, са нарочитим освртом на његов прелаз са симболистичке на нову, *феноменолошку* фазу. Паралалено са мотивом сунца и феноменом светлости, као оних елемената који ће код Андрића постати једно од основних (ауто)поетичких места и егзистенцијалних симбола, прате се ритмизација и симболизација приче. Тумачење приповедачких поступака, поетско-прозне реторике, аутобиографске подлоге, идеолошке, психолошке и емоционалне манифестације ликова ране Андрићеве прозе, прати усредсређеност на иманентно-поетичке линије, затим на жанровска и идејна опредељења чији се континуитет може следити и у каснијим делима овог писца. Промишљање Андрићевог речитог путовања ка сунцу обухвата наглашене етичке, естетске, епистемолошке димензије светлости, приповедачки занос јунака, њихов пут ка спознаји истинитог, лепог и доброг. Соларном линијом се надаље прати мотив сећања, иначе незаобилазан топос феноменолошке мисли, при чему се одсутно разматра као заборављено и изнова (пр)о)живљено, кроз осветљени хоризонт сећања. Неприступачно сунце у Андрићевој прози уме да шаље наговештаје и измешта ликове из стварности, дарује (при)видом и раскошним осећањима, али,

варљиво, оно нипошто не обећава слободу. У тој његовој раскошној варљивости С. Милосављевић Милић открива богати световни имагинаријум опсена и светлих фантазијских светова, где се све опажено више „наслућује него јасно види”.

У сценама светлости које читаоце уводе у фантазије јунака, ауторка препознаје Андрићево умеће да њихову истакнуту чулну хиперсензитивност удружи са модернистичким неоромантичарским рефлексом о квалитету (а)перцептивних перспектива. Поред наведеног, увиди у Андрићеву естетику светлости обухватају и поетику језе. Њена заслепљујућа, исцрпљујућа светлост има лице корелата испражњеног перцептивног хоризонта који доноси искуство сублимисане (без)телесности и (симболичке) смрти. Усмеравањем анализе ка феноменима бића и небића упућује се на пишчева залажења у мистику и ониризам, заступљеност аветињских фигура и амбивалентних ликова, на интересовање за перцептивне, конвенционално необјашњиве феномене, лиминалне просторе и искуства на међи стварног и нестварног. У овом контексту приказује се функција виртуелних наратива у причама које поништавају „актуелно” као „стварност нижег реда”. До ње ликови долазе „служећи се још чулима, али не више за чулни свет”. Тематизација просветљеног стваралачког заноса као вида естетизације и литераризације искуства у Андрићевим приповеткама такође је део ове „трансцендирајуће” перспективе. Полазећи од поменутог обележја Андрићеве поетичке и филозофске визије о односу човека и историје, С. Милосављевић Милић изнова разматра сложени однос поетског језика, стварности и неизрециве димензије искуства. На трагу осветљавања односа историчности и универзалности, ауторка затвара уводно поглавље, отварајући нове хоризонте Андрићевој *сунчаној прози*.

Предмет студије „Опис приче – Андрићева поетика парафразе” јесу познати топоси стваралаштава Иве Андрића – мотиви приче и причања. Крећући се унутар теоријских оквира поетике и реторике парафразе, потом репрезентологије, наратологије и лингвостилистике, ауторка приступа парафрази као фигури парадигматичној за поступак којима Андрић уводи наведене мотиве. Уводни део ове темељне студије доноси дијахронијски и интердисциплинарни преглед поетике парафразе од античке реторике, семиотичке теорије Умберта Ека, преко неосенцијалистичког удаљавања од крајњег релативизма, до савремених лингвостилистичких истраживања где се парафраза проучава преваходно у контексту теорије метафоре. Полазећи од мишљења да је фигуративност инхерентно својство језика, С. Милосављевић Милић види парафразу као фигуру-парадигму сваке приче, иманентну процесу рецепције, али и самој природи текста. Кроз његов интерпретативни потенцијал ауторка заправо показује да се уопштено књижевности – „делатности генерисања смисла”, може приступити као својеврсној парафрази. У тексту што следи приступа се разматрању односа управног говора и *мимезиса* у књижевноуметничком исказу, као и маркирању недостатака општеусвојене теоријске дихотомије *мимезе* и *дијегезе* у науци о књижевности. Напоследку, тумачећи Андрићеве приповетке о односу језика и сазнања, говора и писма, значења и смисла речи, ауторка даје потврдан одговор на питање: да ли парафраза данас уопште заслужује пажњу интерпретатора и „можда другачију књижевнотеоријску, стилистичку и наратолошку елаборацију”?

У контексту једне од димензија парафразе (конституисања потоњег, од-

носом према претходном) приказан је и Андрићев активан однос према усменој, фолклорној и реалистичкој традицији. Након изложених сведочанстава о поетичким сусретима који прерастају сам догађај приповедања, уследиће закључак да је сам наратив о причању Андрић развијао кроз пет модела и пет константи жанра приповетке са двоструким улазом, у зависности од начина увођења приче другог. Преко издвојених модела сагледава се и амбигвитет Андрићеве поетике парафраза. У њој су препознати и издвојени следећи топови ове фигуре: тематски топови приче, топос итерабилности, топос протежности и неограничености приче, топос неизрецивости и семантичке презасићености, жанровски топови приче, топос игре и светлости.

Осврћући се на логику одношења парафраза према садржини и форми претходеће приче, С. Милосављевић Милић прати природу њене смисаоне усмерености. Након упућивања на видове преформулисања приче сазнајемо у којој мери она одређује свог аутора и како њена наличја у поетици Иве Андрића проналазе гласноговорнике или верне слушаоце. Промишљајући топове тражења и размене приче, ауторка залази и у карактеризацију њених учесника. Анализа ликова у Андрићевим приповеткама са унутрашњим приповедачем-казивачем је фокусирана на наративне идентитете јунака–приповедача које писац не конфигурише њиховом улогом у догађајима, већ оним шта и како говоре. Парафраза је сагледана као идентитетско обележје великих приповедача, а у њеном светлу је приказана и веза између приче и оног ко је говори, са нарочитим освртом на фигуру наследника приче и статус „алтероприведача”. Сходно своме позиву и природи, они различито испољавају бреме приче, јављајући се у њеном својству као повучени уметници, лакрдијаши или весељаци. Тумачење ликова обухвата незаобилазни феномен лажи – испољен на приповедачима стваралачког порива, у виду безазлене приповедне порочности Андрићевих митомана, или крупних злоупотреба приче од стране нарцисоидних, патолошких лажова. Студијом се предочавају својеврсне метаморфозе приче, хаотичност и трагизам оних хиперсензитивних, високоосвешћених ликова који могу да виде и осећају скривене истине и неистине других, као и збуњеност јунака пред питањем: да ли мислима живе *своје* или *туђе* животе? Не занемарује се ни мрачна страна приче, њена двовидност и утемељеност у супротним принципима, злу и добру. Отуда се демонско и божанско у Андрићевим приповеткама ауторки показују као „комплементарне опозиције која за причу постаје суштинска”. У причи се може нестати и заборавити, што потврђује још једно њено, *locus atoenus* лице. Као опонент соларном аспекту приче, у Андрићевим јунацима се испољавају неописиви осећаји немоћи, карактеристични за тренутке њихове занемелости. Управо у оваквим, вербално непоновљивим садржајима, С. Милосављевић Милић проналази смисаону апликативност парафраза, залазећи у наративну садржајност недореченог и следећи говор атмосфере: етеричне, тактилне и звучне метаморфозе приче. Интересовање за начелно неухватљиве аспекте Андрићевих прича, које лебде негде „између неба и земље”, аморфне и без јасних граница, доводеле су ауторку до закључка да овог писца не интересује толико лингвистички феномен приче, колико њене метафизичке манифестације.

У деловима посвећеним метаморфозама приче, појава варијантности се

тумачи као узрок њене хетерогености, али и као обједињујуће својство. Оно нам открива да сви Андрићеви приповедачи и све њихове приче, упркос формалној, тематској и садржинској разлици, у нечему важном ипак личе једни на друге. На овом месту долази до изражаја пишчево умеће да помоћу мисаоно-стилских игара, причу о „причи” заодене семантиком различитих жанрова. Заједно са Андрићевом причом и ова нас прича о њој враћа на свој почетак (јер јој краја нема), чинећи од нас неизбежне повратнике у жанр управо онда када помишљамо да смо се форме ослободили, приближени самој суштини приче. Мисао о повратништву сугерише и ауторка, онда када читаоца своје и Андрићеве приче ненаметљиво уверава да је укључивање у форму (жанр) уједно и цена сваког искључивања.

Наредна студија („Неисцрпност прича *Проклете авлије*”) придружује се богатој рецепцији Андрићевог романа који већ дуго привлачи пажњу и интригира својом сложености. Реч је о *Проклетој авлији* и њеним причама, чији су потенцијал и несагледивост протумачени кроз феномене неисцрпности и виртуелности. Схватање причања и вишеструких приповедача *Проклете авлије*, круцијални за поетику овог дела, произашло је из неколико савремених теоријских концепата: ауторкине „виртуелне приче”, „света приче” Д. Хермана и теорије „урањања” М.-Л. Рајан. Након запажања да је овај Андрићев роман обележен својеврсним парадоксом – одсуством приче, или њеном редукцијом на парафразу, „одсуству” се не приступа као непостојању или поништавању приче, већ као њеном фрагментарном, парафрастичком, виртуелном наличју.

Одмотавајући *Проклету авлију* нит по нит, С. Милосављевић Милић следи Андрићева изузетна формално-садржајна уоквиравања. Иза свог оквира, унутрашњост романа одражава исту цикличност – нит приче. То значи да они који су причу чули, видели, доживели, читали, у *Проклетој авлији* причу и преносе. У овом контексту, неодређеност, непрецизност и нелинеарност фра-Петрове приче постаје поетички оквир који назначавачу природу осталих, уметнутих прича и њихових виртуелизација. Анализа затим иде трагом Ђамилове приче без реда и краја, са увидима у рецептивни одговор на њу, говор жанра (као једне од форми, манифестације приче) и губљење у њему. Док приповедача Заима налазимо растрзаног између истине и лажи, за Хаима је дар приповедања повезан са урођеном и несвакидашњом проницљивошћу. Да је причање понекад благодет, а још чешће бремене, Андрић показује судбином јунака чија изузетност произлази из способности да залази у мисли и жеље других људи. Хаимов трагизам заснован је на његовој предодређености да приповеда о туђим животима, што његову причу, у односу на остале нараторе *Проклете авлије*, чини најкомплекснијом. Осврт на два колективна приповедача – безимене становнике Авлије и Смирне, потврђује живот приче у свеколиком многогласју – карактерном, тематском, идеолошком, световном. Поновљено интересовање за нараторе *Проклете авлије* потврђује да све приче њених ликова превазилазе искључиво психолошку мотивацију. Оне, наиме, нису само симптоми патолошких стања, већ наличја приче саме.

Студија „Слика уметника у роману *Омер-наша Латас*” предочава Андрићеву визију уметника у контексту историјскопоетичке традиције. Усредсређена на функције историографске аутентичности и интертекстуалности, ова анализа пока-

зује у којој мери је поглавља о сликару Карасу („То што се зове сликар”, „Слика”, „Саида и Карас”) могуће читати у аутопоетичком кључу. Ауторка, најпре, упућује на оне аспекте Андрићеве слике уметника које рефлектују поетичку и филозофску парадигму из првих деценија двадесетог века. Уочена Андрићева феноменолошка потрага за суштином и онтолошким језгром уметничког дела у роману *Омер-паша Латас*, аргументована је ставовима изнетим у пишевом аутопоетичком спису *Разговор са Гојом*.

Читање наведених поглавља са ликом сликара Вјекослава Караса иде трагом алегорезе, фокусиране на њихове средишње теме: реч је о феномену уметности, уметничковој улози у свету и његовој вези са уметничким делом. Анализом Карасовог лика показује се како у њему Андрић сажима и укршта различите вишевековне концепције уметничког стварања: од митолошке и античке теорије, преко средњовековних и ренесансних замисли, позитивистичке теорије мимезе, све до модернистичке скепсе. Осврћући се на метафоре удвајања у портрету пашиног лика, ауторка запажа ефектан динамизам који фигуру његовог творца преображава од врача до вештака. Било да се исходиште уметности проналази у демонском или божанском принципу, да се ради о ниподаштавњу уметности или дивљењу помешаним са страхом... Нејасноћа и неразумљивост откривају се као подједнако својствене како теоријској, тако и поетској мисли о *надахнућу* и уметнички испољеној визији. Са овим долази и закључак да је тематизацијом архетипских концепата уметника и визијом Омер-паше Латаса, Андрић умногоме превазишао историјску и реалистичко-психолошку мотивацију трагичног јунака. Попут Карасовог портрета, широки домети овог Андрићевог дела опстају као сведочанство о линији назирања невидљивих истина, сусретањем стварности и фикције.

У наставку књиге, природу и вишеструку сврховитост виртуелних наратива у роману *Травничка хроника* ауторка показује на примеру наративних негација. У томе се ослања на промишљања феномена негативног као аспекта кохезије и тоталитета бића у филозофији Мориса Мерло-Понтија, потом и на филозофију могућег у делу Жила Делеза и Михаила Епштејна. Позивајући се на ставове М. Мерло-Понтија о пуноћи негираног коме се освешћењем додељује позитивност и нека врста бића, студија „Наративне негације у *Травничкој хронизи*” показује како се на романескним јунацима манифестује Андрићева проницљивост и способност уочавања широког распона феномена негативног. Анализом се истичу виртуозна и функционална нијансирања негација Андрићеве поетике привида и противречности, њихов удео у изгрдањи ликова и хронотопа романа. Иако се негативним у Андрићевом роману наизглед само пориче актуелно, док се ликови препуштају обмани и/или привиду, амбивалентност предочених негативитета одражена је у тематизованој свеприсутној растрзаности између стварног и имагинарног, бића и ничега, негације и афирмације. Позиционирањем Давиловог живота у нестварно и његовог не-живота у стварности Андрић, наиме, интензивира и градира аспекте виртуелног у роману чинећи његов „семантички домен” још амбивалентнијим. Сенке негација уочене су и у оним деловима романа где приповедачи, гоњени страхом, својом причом упућују на нешто *друго*, на оно што *није*. У њима је виртуелно присутно као зазирање од велике истине или страх од правог израза и сусрета са апсолутним од-

суством, које је и *све* и *ништа*.

Студија „У потрази за архипричом” доноси тумачење Андрићеве поетике у контексту модернистичког интереса за архетип и фолклорну традицију, разматрајући сложене релације између „песника”, „ловца” и „речи” у приповеци „Лов на тетреба”. Како обично бива код Андрића, ова на први поглед сасвим једноставна прича показује сву своју сложеност у процесу примењеног интерпретативног уоквиравања. Функција миметичког уоквиравања и стварносне потпоре приче сагледана је преко активираних архетипских, фолклорних и орнитомиолошких тематско–сижејних образаца, као и интертекстуалног оквира усменог жанра и меморате. Продубљивањем архетипске и митопоетске вертикале семантике лова, пропраћен је процес жанровског преозначавања ове приче. Њиме је постигнута богата симболизација значења, паралелном употребом сижејно–мотивског контекста ловачке приче и поступака који се опиру таквом, генеричком уоквиравању. Иако је тетреб био важан чинилац претходна два типа уоквиравања, његова најважнија функција остварује се тек на нивоу на коме се активира митопоетски и фолклорни слој приче. Предочавајући овај ниво, ауторка тематизује посредничку улогу птице у фолклорном предању, однос искуственог и сакралног, Витомирово екстатично искуство и општу атмосферу мистике у приповеци „Лов на тетреба”. Завршни осврт на симболички одлазак у сан и епилошки део (поновно помињање ловаца на тетребе који се буде и крећу ка свом циљу) сутерише утихнуће, али не и окончање приче.

У последњој студији *Зими, кад прича утихне* ауторка се фокусира на Андрићев циклус прича о сељаку Витомиру који чине приповетке „Сан и јава под Грабићем”, „Зими”, „Коса” и „Лов на тетреба”. Анализа процеса циклизације прати развој појединачних делова у формалну и/или семантичку структуру приповедног циклуса, као и начине којима појединачно постају обједињујуће својство. Циклус нам се открива као амбивалнетна, целовита и фрагментарна творевина, са неизбежном тензијом у погледу јединства и различитости. Поред наведеног, истакнуте циклусне везе унутар Андрићевог опуса читаоцу откривају како писац вешто користи атмосферички потенцијал зиме да повеже приповетке са различитим сижеима, хронотопима и групама ликова.

У овом Андрићевом циклусу „зима није само годишње доба, или је то најмање”. Књижевни топоси везани за зимски пејзаж (претрнуло, студен, хладноћа, одузетост, тишина, заслепљујућа белина, слаба светлост, смраченост и сл.), сагледани су пре свега, кроз њихово снажно дејство на јунаке. Зимски пејзаж је, најпре, одређен кроз симболички паралелизам између природе и људске егзистенције, чиме се показује како се говор предела претвара у човекову причу. Отуда одсуство животног (природног) витализма значи и другу страну приче – њено изостајање тамо где представља смисао живота. Семантиком зиме се продубљује и искуство оностраног јер нови доживљаји приповедача–јунака у овом циклусу сведоче о другачијим граничним осећањима који омогућавају продоре у непознато. Снажно урањање у зимски пејзаж за Витомира има тежину суочавања са тишином као језовитом димензијом вечности, а на њену симболизацију упућује се увидима у фигуративно преозначавање – метафору одузетости и ћутње. Ћутња природе као пандан одсуству слушалаца и симптом приповедачеве немоћи, једнака је изостануку животне

реакције. Управо тада Витомирова, као и свака друга прича, поприма своје најстрашније наличје постајући зов у празно.

Мада је очито да монографија *Хоризонти приче: Андрићева поетичка тежишта* није настајала мимо књижевнонаучних претензија, држећи се јединства свог предмета и научног приступа од прве до завршне странице, она је, пре свега, резултат проницљивих увида у феномен приче и инспиративних сусрета са њеним чуварима. Као таква, ова књига је и елоквенција феноменолошких и егзистенцијалних мисаоних разматрања, због чега њени домети превазилазе строга научнокњижевна интересовања. И заиста, није нимало чудно што нова књига Снежане Милосављевић Милић читаоца суочава са скривалачким, стваралачким и заштитничким својствима приче саме, откривајући човеков живот кроз чежњива наслућивања и ишчекивања слободе. У том подухвату ауторка је, уосталом, ишла трагом Андрићевих речи и прича, крећући се од личног до универзалног, од конвенције до трансценције.

Јелена З. Милић*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српску и компаративну књижевност

* jelenamilic018@gmail.com